

у ньому не було. Спроба Сталіна нав'язати в грудні 1941 р. своєму новому союзникові таємну угоду на зразок протоколів до пакту 1939 р. чи принаймні досягти визнання своїх західних кордонів не вдалося. Попередній союзник — Гітлер — був більш поступливим у питаннях поділу світу, і не дивно, що у розмові з англійським міністром відчувається майже неприховане роздратування Сталіна позицією західної демократії.

Незважаючи на першу невдачу, майже протягом усієї війни Сталін не облишав спроб розв'язати проблему західних кордонів, у тому числі, як він про це сказав у бесіді з Іденом, і «конституційним шляхом». Саме з цим певною мірою були пов'язані події, що відбулися на початку 1944 р. У лютому Х сесія Верховної Ради СРСР прийняла поправки до Конституції СРСР, згідно з якими значно «розширювалися права» союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин, створювалися республіканські наркомати закордонних справ та оборони (звісна річ, бутафорські). Пояснюючи мотиви таких незвичайних для сталінського тоталітарного режиму дій, відомий американський аналітик К. Болен у своєму меморандумі урядові США писав: «Принаймні однією із цілей (цих заходів. — В. Г.) є спроба зробити менш неприємним приєднання прибалтійських республік до складу СРСР, оскільки вони зараз мовби не абсорбуються Росією і на папері виглядають як незалежні держави зі своїми міністерствами закордонних справ і оборони. Полегшенню труднощів щодо визнання громадською думкою приєднання Східної Польщі сприятиме те, що українці і білоруси мають об'єднатися з Українською і Білоруською радянськими республіками, а не йти під безпосереднє панування Москви. Очевидно, у цьому контексті, — робив висновок Болен, — конституційні зміни в СРСР не тільки спрямовані на місцеве населення, а й на світову громадську думку»⁵.

На Кримській конференції у 1945 р. Сталіну все ж таки, як він і передбачав у розмові з Іденом, вдалося позитивно вирішити для себе питання Західної України та Західної Білорусії, а ось прибалтійська проблема залишилася без змін. Не допомогла навіть спроба радянських дипломатів запропонувати Литві одне з трьох крісел, що належали СРСР в ООН. Це мало на меті довести її, а отже, й інших прибалтійських країн суверенітет⁶. Де-юре Литва, Латвія й Естонія ніколи не були визнані Заходом за Радянським Союзом.

⁵ Foreign Relation of United States: Diplomatic Papers, 1944.— Washington, 1966.— V. IV.— P. 822.

⁶ Kolko G. The Politics of War: Allied Diplomacy and the World Crisis of 1945.— London, 1968—1969.— P. 277.

Любомир Луцюк (Канада), Богдан Кордан (США)

Англо-американські держави і українське національне питання

Те, що національно-визвольний рух на Україні не привів до створення у ХХ ст. Української незалежної держави, з часом пояснювалося недорозвинутим характером національної самосвідомості українців. Однак без врахування при цьому всього комплексу економічних, соціальних та історичних реалій, що постали перед українським населенням Східної Європи, такий підхід видається досить спрощеним. Зокрема, прагнення великих держав до стабільності міжнародного балансу сил, а нових державних утворень — до неперегляду визначених кордонів і

стійких міжнародних відносин, що цінувалося ними вище за будь-які політичні зміни, — все це так само постало на заваді української державності, що в жодному разі не можна ігнорувати. Адже, критично досліджуючи розвиток будь-якого з національно-визвольних рухів, можна переконатися, що дуже рідко в сучасній політичній історії завдання цих рухів досягалися без зовнішнього визнання і підтримки чи, принаймні, за умови невторчання ззовні.

Неспроможність Української Центральної Ради одержати юридичне і політичне визнання під час бурхливих 1917—1921 рр., наприклад, стало вирішальним фактором краху Української республіки¹. Період 1938—1951 рр. — час безперервних політичних змін — ще раз продемонстрував нездатність українського національного руху заручитися такою міжнародною підтримкою, яка дала б йому змогу утворити незалежну державу. Слід зазначити, що англо-американське небажання визнати законність боротьби за самостійну Україну й політично-територіальні амбіції Радянської Росії та нацистської Німеччини завдали більшої шкоди прагненням українських поборників за незалежність, ніж усі інші фактори. Чому так сталося, де той ступінь, за яким англо-американська стриманість відіграла свою негативну роль, ще належить дослідити.

У нестійкому політичному кліматі, що домінував у Європі протягом кінця 20-х — початку 30-х років, питання про стримання чи, навпаки, сприяння змінам в історичному та геополітичному балансі поступово вийшли на перше місце. Український націоналізм як сила, що прихильно ставилася до перекроювання політичної карти Європи, розглядався в цілому країнами, що прагнули до збереження європейського статус-кво, як дестабілізуючий фактор. Щоб применшити політичну ефективність українського сепаратизму, політики чи то в лондонському Уайтхоллі, чи у варшавському міністерстві закордонних справ часто висували аргументи, які мали протидіяти претензіям українців на самовизначення. До них належали і проблематичність самої законності українських претензій, і сумніви щодо існування української нації, і просто геополітичні міркування. Наприклад, вони натякали, що далішні територіальні поділи в Східній Європі могли б призвести до нестабільності в цьому регіоні. Відтоді деякі з «творців» цієї політики і самі повірили, що ніколи і не було Української національної держави, і заперечували необхідність потреби в створенні її нині. Вимоги українців про створення своєї власної держави дедалі настійливіше кваліфікувалися як «австро-німецький витвір». Виходячи з цього, доводили, що прагнення українців незаконне, а відтак його можна ігнорувати. Ця точка зору поступово утверджувалася й остаточно утвердилася тоді, коли стало зрозуміло, що німецькі амбіції на Сході знову загрожують миру в Європі.

Безперечно, деякі з видатних прихильників української державності могли розраховувати на підтримку з боку Німеччини, і вони її справді здобули, хоча й далеко не ту за розмірами і за якістю, на яку вони сподівалися. У пошуках зовнішнього визнання і допомоги, судячи по тому, як це вони робили у 1918 р., українські лідери де в чому відрізнялися від чеських чи польських поборників за державність. Насамперед тим, що вони не обмежували себе у політичному виборі, шукаючи дипломатичного визнання з усіх можливих боків як під час, так і після першої світової війни. Українські делегати, наприклад, намагалися здобути гарантії політичного і юридичного права українського народу на національне самовизначення на післявоєнних мирних пере-

¹ Література з цього питання: J. S. Reshetar. *The Ukrainian Revolution, 1917—1920: A Study in Nationalism* (Princeton, N. Y., 1952); T. Hunchak (ed.). *The Ukraine, 1917—1921: A Study in Revolution* (Cambridge, Mass., 1977); and J. Borys. *The Sovietization of Ukraine, 1917—1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination* (Edmonton, 1980).

говорах у Версалі. Однак їм, як таким, що все ще асоціювалися з державами, які зазнали поразки, було відмовлено. Щодо західних українців, то вони здобули тільки мінімальні конституційні гарантії національної меншості у складі відродженої Польської держави.

20-ті роки та період НЕПу були часом сподівань для тих українців, які опинилися під радянським врядуванням. Програма українізації, початком якої стало національне відродження 1917—1921 рр., здійснювалася під час недовгого існування національного комунізму. Вона частково реалізувала сподівання українців, однак в цілому внаслідок консолідації сталінізму в Радянській Україні вони лишилися нездійсненими. Українська суспільно-політична еліта була придушена, як і українська мова, культура та різні національні установи. Мабуть, своєї кульмінації сталінізм досяг під час Великого Голоду 1932—1933 рр., коли українська нація зазнала демографічних втрат у декілька мільйонів чоловік².

Політика денационалізації проводилась також, хоч і у менших розмірах, й у польській Східній Галичині, чи в Західній Україні. Українській меншості було відмовлено у соціальних, юридичних і політичних правах, поки польський уряд проводив «умиротворення» українського населення на початку 30-х років, нагадуючи йому таким чином про те нерівне становище, в якому українці опинилися у новій Польській державі. За таких умов у певної частини українського населення почало зростати національне відчуження, а серед найбільш войовничих елементів українського націоналістичного керівництва утверджувалася думка, що не може бути ніякого співробітництва з державами, які гноблять українців.

Хоч дипломатичні і розвідувальні джерела західних країн забезпечували свої уряди достатньою інформацією для того, щоб зрозуміти розмір страждань, яких зазнало населення Радянської України, ними дуже мало було зроблено щодо політичних декларацій та протестів і будь-яких практичних спроб для поліпшення ситуації. Коли, наприклад, сер Вальдон Смізерс і лорд Чарнвуд влітку 1934 р. порушили питання про голод на Україні в британському парламенті, відповідь Форин Офісу була досить стриманою³.

Британські урядовці також не дуже цікавилися ставленням польських властей до непольських національностей, які проживали в межах польських кордонів, особливо до українців. Небажання опротестовувати антиукраїнські акції, хоча б з боку Британії, пояснювалося насамперед побоюванням щодо відродження німецьких політичних і територіальних амбіцій, а також власними інтересами Британії в збереженні балансу сил у світі, в якому вона мала на той час сприятливі позиції. Оскільки Польща відігравала тоді вирішальну роль у Східній Європі, було зрозуміло, що Британія нізащо не ризикуватиме відносинами з

² Див.: J. E. Mace. *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918—1933* (Cambridge, Mass., 1983); R. Coquest. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York, 1986); and R. Serbyn and B. Krawchenko (eds.). *Famine in Ukraine, 1932—1933* (Edmonton, 1986).

³ The relevant British Foreign Office (FO) file is FO 371/18321, dated 2 July 1934. Розглядаючи питання, порушене сером Вальдоном, Л. Кольер сказав: «Суть справи полягає в тому, що ми маємо справді певну інформацію про умови голоду на Півдні Росії (SIC), подібну до тієї, що з'являється у пресі, і що ми не маємо зобов'язань не робити публічних заяв з цього приводу, але ми справді не хочемо робити ці заяви, тому що Радянський уряд міг би образитися, і це негативно позначалося б на наших стосунках з ним. Тому ми не можемо дати це пояснення публічно».

Зокрема, докладна доповідь про те, як умови голоду діяли на Україні, був підготовлений для Форин Офісу А. Кернсом (FO 371/16329 12 August, 1932). У доповіді (FO 371/17253, 30 Sept. 1933). В. Стренд зазначав, що кореспондент «Нью-Йорк таймс» Р. Дюранті вважає цілком ймовірною цифру не менш як 10 млн. чол., які могли вмерти безпосередньо чи внаслідок відсутності продовольства в Радянському Союзі протягом наступного року.

цим важливим союзником через українське питання. Британія також віддавала перевагу міцному і єдиному Радянському Союзові, що виступав потенційно стримуючим фактором німецьких амбіцій.

Усвідомлюючи важливість деяких з цих складних факторів, керівництво українських націоналістів все ж таки відтоді, як стало зрозумілим, що визнання Британії змогло б значно просунути справу української незалежності на міжнародній арені, шукало в неї підтримки. У червні 1935 р. лідер Організації Українських Націоналістів (ОУН)⁴ полковник Євген Коновалець направив листа до Форин Офісу, де перелічив корисні моменти, які могло б дати європейській демократії створення суверенної Української держави у Східній Європі. Він закінчив його так: «Протягом останніх років любов і шанування до англійської культури і до толерантної зовнішньої політики Британської імперії дедалі більше й більше проникали у свідомість українського народу і поширювалися там. Українці вдячні за симпатії, які виявлялися нам англійською нацією протягом останніх років. Ми сподіваємося, що в майбутньому стане можливим пов'язати інтереси Великобританії з інтересами України таким чином, щоб обидві країни дістали з цього вигоду»⁵.

Подібні аргументи, співзвучні ліберально-демократичним поглядам, що висловлювалися в британських зовнішньополітичних заявах, висувалися й іншими представниками українських націоналістів. Однак їхні спроби встановити взаємовідносини з британськими політичними колами зазнали поразки. Внаслідок цього український національний рух виявився обмеженим у виборі тих, хто міг би подати йому політичну підтримку. Лише ревізійні держави, здавалося, могли б охоче сприяти такого роду політичним і територіальним змінам, які б посилили ймовірну можливість справи української незалежності.

Небажання Британії погодитися із законністю ідеї української державності пояснювалося принаймні ще кількома її упередженнями щодо природи і намірів національного руху. Це, наприклад, стосувалося насильницьких дій, які українські націоналісти використовували проти польських державних установ та їх представників. Важливою також була британська точка зору на те, що український ірредентизм міг бути якимось використаний Німеччиною. Щодо дипломатів останньої, то вони спорадично порушували українське питання на європейських нарадах у доповідях, в яких відчувалося їхнє задоволення тим ступенем впливу, який вони мали над різними течіями в українському національному русі. Відтоді як стало зрозумілим, що український націоналізм зможе бути потенційною політичною силою, британські урядовці вирішили, що слід придивитися до нього уважніше. Саме напередодні другої світової війни вони поінформували своїх американських колег щодо цієї точки зору. Останні, по суті, з нею погодилися. Канадські власті взяли під свій контроль українську меншість у Канаді, щоб запобігти будь-яким ускладненням у галузі національної безпеки, до яких могли б призвести політичні уподобання українських громад.

Англо-американським державам довелося також разом потурбуватися в той час про те, чи існує зв'язок між українським націоналістичним підпіллям в Європі і українською еміграцією у таких далеких країнах, як Куба, Канада, Аргентина, Сполучені Штати і Еквадор? Розуміючи, що серед української еміграції дуже поширені симпатії до ідеї створення незалежної Української держави, уряди англо-американських держав почали проводити політику, яка мала метою вста-

⁴ Див.: J. A. Armstrong. *Ukrainian Nationalism*, 2nd rev. ed. (New York, 1963). У 1940 р. ОУН розколотась на дві конкуруючі фракції, широко відомі як бандерівці (ОУН-б) і мельниківці (ОУН-м) за прізвищами їхніх лідерів — Степана Бандери та Андрія Мельника.

⁵ Переклад листа полковника Коновальця знаходиться в: FO 371/19455, 15 June 1935.

новлення контролю за відповідними українськими громадами. З наближенням початку європейської війни вони особливо дбали про стримання будь-яких проявів зовнішньополітичних симпатій українців у своїх країнах, які врешті-решт могли призвести до посилення військового напруження. Однак ці заходи, спрямовані на забезпечення внутрішньої безпеки, часто мали згубні наслідки для українських громад⁶.

Наприкінці 30-х років українським націоналістам нічого не лишалося, як лише поглиблювати існуючі контакти з ревізіоністськими державами. Ці зв'язки встановлювалися головним чином з військовими і розвідувальними службами Центральних держав. Це свідчило про те, що багато українців вірять у те, що незалежна Україна зможе з'явитися тільки після того, як війна змінить існуючий політичний порядок у Східній Європі. Деякі українці, в тому числі й керівники націоналістичного руху, які хоч і заперечували нацистську ідеологію як імперіалістичну і антихристиянську, однак тяжіли до корпоративних і консервативних програм європейських правих. Певною мірою ця орієнтація відбила усвідомлення того факту, що поразка спроби утворити Українську державу в часи Центральної Ради була також і поразкою соціал-демократії на Україні в цілому. Програма ОУН робила значний наголос на необхідності дотримання дисципліни, слухняності керівництву руху, ідеї підпорядкування соціальних конфліктів принципам національної єдності. І все це — заради досягнення української державності⁷.

В Німеччині український рух підтримувався тими, хто розумів, що українське питання можна було б використати не тільки проти Польщі та інших східноєвропейських держав, а й проти Радянського Союзу і Великобританії. Однак незважаючи на симпатії певних офіційних сил, погляди нацистів у цьому питанні лишалися незмінними. Вони продовжували ставитися до українців як до «расово нижчих» людей і виношували плани депопуляції української території та заселення її німецькими колоністами. Так, незважаючи на певні симпатії до української незалежності партійного ідеолога Альфреда Розенберга, нацистська правляча верхівка від Гітлера до його рейхскомісара на Україні Еріха Коха із запеклою ворожістю ставилася до українського націоналізму і відкидала навіть саму ідею незалежності України. Для більшості нацистів співробітництво з українським національним рухом вважалося об'єктивною ідеологічною необхідністю. Ця позиція посилилася після вдалого для німців початку війни проти Радянського Союзу⁸. Таке ставлення до українців і політика, що його зумовлювала, зазнали пізніше певних змін, але настільки, наскільки їх диктували умови воєнного часу. Нацисти прийшли на Україну для того, щоб експлуатувати й керувати, а не для того, щоб визволяти.

Поділ Польської держави між нацистською Німеччиною і Радянським Союзом у вересні 1939 р. тимчасово змінив англо-американські погляди на українське питання. СРСР розглядався тепер західними

⁶ Документи з цього питання див. у цьому збірнику, а також: В. S. Kordan and L. Y. Luciuk. A Delicate and Difficult question: Documents in the History of Ukrainians in Canada, 1899—1962 (Kingston, Ont., 1986).

⁷ Українські націоналісти виявляли неабиякий інтерес до вивчення будь-якої націоналістичної діяльності. Їхній провідний ідеологічний журнал «Розбудова нації» вмістив статті з таких питань національно-революційних рухів, як діяльність антиросійського підпілля Пілсудського, «Землі і волі», ірландської «Шин фейн» і подібних груп у Кореї, Фінляндії, Литві, Афганістані та Сполучених Штатах. Про відносини між українськими націоналістами і фашизмом див.: А. J. Motyl. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919—1929 (Boulder, Co., 1980).

⁸ Див.: I. Kamenetsky. Hitler's Occupation of Ukraine, 1941—1944: A Case Study of Totalitarian Imperialism (Milwaukee, 1956); Secret Nazi Plans for Eastern Europe: A Study of Lebensraum Policies (New York, 1961); and G. Reitlinger's The House Built of Sand: The Conflict of German Policy in Russia, 1939—1945 (New York, 1960).

аналітиками як опортуністична й імперіалістична держава, тісно пов'язана з головним ворогом Великобританії — Німеччиною. В Британському Форин Офісі розглядалися перспективи переговорів про відновлення дружніх стосунків між поляками і українцями. Інші британські стратеги навіть обмірковували ймовірність підбурення українців до повстання у Східній Галичині з метою «повалити нацистів» та їхніх радянських союзників. Це не означало, що у Форин Офісі забули про польську чутливість у питанні про довоєнні східні кордони Польщі, але було цілком зрозумілим, що такі міркування були б відкинута, якби цього потребували британські інтереси.

Поки британські урядовці розглядали проблеми вибору напрямку дій, радянські сили безпеки почали систематично винищувати у Східній Галичині джерела потужного опору союзним властям. Певні категорії населення, у тому числі етнічних поляків, євреїв, білорусів і українців, було депортовано до Казахстану, Якутії та на Колиму⁹. Протягом деякого часу згодом інформація, яку Великобританія могла одержувати про обстановку в Західній Україні, була досить суперечливою, неповною, а почасти і фальшивою.

Британські плани щодо українського повстанського руху в Західній Україні були перекреслені після окупації цих земель Німеччиною у липні 1941 р. Війна примусила Радянський Союз пристати до числа союзників Великобританії. У міжнародній ситуації, що склалася, саме в британських інтересах було зберегти територіальну і політичну єдність СРСР як вкрай необхідного союзника у війні проти Німеччини. Британські аналітики мали досить часу, щоб дійти висновку: втрата українських територій Радянським Союзом може мати ймовірним наслідком економічний розлад і політичний крах СРСР.

Таким чином, ніяких дій, які могли б продемонструвати британську підтримку будь-яким українським націоналістичним групам, вже не могло бути санкціоновано. Американські і канадські власті поділяли ці погляди, однак були обачнішими у своїх висловлюваннях. Це було значною мірою проковане серйозними побоюваннями з приводу можливості проковання антисоюзницьких настроїв серед численних українських громад, які працювали в базових галузях індустрії Північної Америки. Над українськими емігрантами було посилено нагляд, а між службами безпеки Великобританії, Сполучених Штатів і Канади налагоджено регулярний обмін докладною інформацією щодо них. Водночас йшлося про необхідність взяти під свій контроль і події на Україні, хоча вже під час війни і одразу після її завершення стало зрозуміло, що це нелегко буде зробити.

Після німецького вторгнення в Радянський Союз українські націоналісти проголосили відновлення незалежної і суверенної Української

⁹ Докладні підрахунки кількості депортованого радянського населення зі Східної Галичини було здійснено британською розвідкою в доповіді, датованій груднем 1943 р. З приблизно 2 млн. чол., зареєстрованих для депортації, було виселено майже 1 млн. 52% депортованих (очевидно, 32% — В. Г.) становили поляки, 30 — євреї, 20 — білоруси, 18% — українці. З них 115 тис. уціліли, потрапивши до лав польської армії Андерса, чи як цивільні, що були захищені до неї; 272 тис. приєдналися до неї пізніше. Копію цієї доповіді під заголовком «Радянська депортація мешканців Східної Польщі в 1939—1941 році» можна знайти в архівах міністерства закордонних справ Канади (File: 266—40—С). Доповідь містить у собі листа, в якому, зокрема, повідомляється: «Мета цієї доповіді не є сприяння будь-яким дальшим сваркам в стані Об'єднаних Націй... Незважаючи на це, здається доцільним, щоб кілька чоловік, спеціально дібраних для цих цілей, були б конфіденційно поінформовані про долю польських громадян під радянським врядуванням і таким чином уникнути будь-яких непорозумінь, що могли б виникнути, а також спростувати певні фальшиві твердження, які з'явилися в спеціальних джерелах.

Американська розвідка також підготувала доповідь, яка документально підтверджувала ці втрати населення. Див.: *Wartime Population Changes in Areas Incorporated into the Soviet Union in 1939—1940 produced by the Research and Analysis Branch of the Office of Strategic Services. OSS RAND A Report N 2325, US National Archives, Microfilm Publication, M. 1221, Intelligence Reports: 1941—1961.*

держави¹⁰. Нацистське керівництво негайно відреагувало на це репресіями проти ОУН. Справді, велику кількість керівних членів організації було страчено або ув'язнено в концентраційних таборах третього рейху¹¹. Оунівська мережа в підпіллі перегрупувалася й продовжила свою організаційну та політичну роботу. Тим кадрам націоналістів, яких було відправлено на вертати до своєї віри і консолідувати громадську думку з національного питання і які уникли попередніх арештів, вдалося досягти певних успіхів у різних частинах Східної і Південної України¹².

Репресивна політика нацистів на Україні підштовхнула керівництво підпільного руху до організації збройного опору проти німецької окупації, що досі спонтанно розвивався серед цивільного населення. Восени 1942 р. формально виникло ядро Української Повстанської Армії, а на кінець 1944 р. іноземні розвідувальні служби вже оцінювали її чисельність у 100 тис. комбатантів¹³. Повідомлялося, що вплив УПА і цивільної мережі ОУН, яка її підтримувала, особливо в Західній Україні, був настільки великим, що німецькі війська зберегли ефективний контроль тільки у найбільших міських центрах. На кінець 1944 р., коли німці відступили, а радянські збройні сили знову реокупували всю Україну, українська партизанська війна проти нацистів була тимчасово припинена, а український опір переспрямовано проти радянської адміністрації. Повстанський рух тривав й у 50-ті роки, хоча вже до 1948 р. масштаб опору значно зменшився, оскільки радянські сили безпеки разом з польськими і чехословацькими частинами знищили бази підтримки УПА шляхом депортації українців з охочених повстанням територій. Рештки організованого збройного опору радянському ладу у Східній Європі припинили своє існування.

Протягом десятиріччя цієї збройної боротьби (1941—1951 рр.) відбулися зміни у світогляді українського підпілля. Хоча його головною метою, як і раніше, залишалося створення незалежної Української держави, програма руху значно розширилася, ввівши в себе не тільки критику партократії, і особливо більшовизму, а й значно поширені антиімперіалістичні, антикапіталістичні та антиколоніальні настрої. Така трансформація в ідеології українських націоналістів пояснювалася багатьма факторами: необхідністю розвивати критичний аналіз політики нацистської Німеччини і Радянського Союзу як двох воюючих імперіалістичних сил, політичною ізоляцією повстання, а також необхідністю врахування соціальних і економічних інтересів тих українців, які мали досвід життя майже цілого покоління під Радянською владою¹⁴.

¹⁰ За ініціативою фракції ОУН (б) 30 червня 1941 р. у Львові було проголошене відродження незалежної Української держави. Її очолив Ярослав Стецько. Фракція ОУН (м) 5 жовтня 1941 р. заснувала в Києві Українську Національну Раду, яку очолив проф. М. Величківський.

¹¹ Про втрати ОУН під час нацистської окупації див.: J. A. Armstrong. *Ukrainian Nationalism*, 2nd rev. ed. (New York, 1963), p. 104—117.

¹² Про успіх оунівських експедиційних сил у Донбасі див.: В. Кrawchenko. *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine* (London, 1985), p. 168.

¹³ Організований український опір об'єднувався навколо різних сил та регіональних підрозділів самооборони, найбільш ефективним з яких, мабуть, була група на чолі з Бульбою-Боровцем, яка діяла на Волині. Пізніше вона об'єдналася з ОУН (б) в УПА. Дані про розміри УПА різняться, хоча цифра 40 тис. є загальноприйнятою. Названа цифра, очевидно, включає і цивільну мережу ОУН, яка тісно співдіяла з УПА. Про УПА див.: У. Tys-Krohmaluk. *UPA Warfare in Ukraine: Strategic, Taktical and Organizational Problems of Ukrainian Prestistance in World War II* (New York, 1972); *The Litopys UPA series* (Toronto, 1976—1987) подає документальні матеріали і спогади про УПА.

¹⁴ Говорячи про майбутній соціальний і економічний устрій незалежної держави, ідеолог націоналістів П. Полтава писав: «Ідея незалежної України є також ідеєю майбутнього соціального устрою в Українській державі, яка буде вільною від будь-якої експлуатації людини людиною. Цей соціальний устрій буде базуватися на

Заклик ОУН до опору Радянській владі, локалізація фронту і високий ступінь дезертирства в Червоній Армії стали факторами, які сприяли вступу до УПА представників інших національних меншостей, що проживали в СРСР. Після спеціальної конференції їхніх представників, яка зібралася в листопаді 1943 р. і закликала до об'єднаного й скоординованого фронту боротьби проти німецької і радянської військових та цивільних адміністрацій, в УПА були організовані неукраїнські частини. Саме в той період виник новий політичний орган — Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). Хоч у ній і домінували члени ОУН, до Ради входили також представники ряду інших політичних течій на Україні. У створенні УГВР дістала вияв ідея історичної тривалості боротьби українського народу за самовизначення...

Безпосередньо в післявоєнний період політична ізоляція українського повстанського руху призвела до переоцінки націоналістичним підпіллям ролі Великобританії й Америки. Політична ситуація, в яку потрапила українська нація, дійшла того ступеня, коли її можна було розглядати як наслідок політики Вашингтона й Лондона не меншою мірою, ніж Берліна та Москви¹⁵. Моральне і політичне банкрутство західних держав стало для українців ще очевиднішим після насильницької репатріації союзниками переміщених осіб до зони радянського підпорядкування після Ялтинської угоди¹⁶.

І хоча світова війна, в яку поступово втягувалися й СРСР, і Сполучені Штати, здавалася неминучою, перспектива англо-американської інтервенції в Радянський Союз виглядала дуже сумнівною. Дехто на Заході навіть вважав, що внаслідок економічних і політичних причин структура Радянського Союзу мала залишатися незмінною саме для того, щоб було легше розбити його у війні, на яку чекали. Коментуючи українську позицію щодо цього сценарію, ідеолог націоналістів П. Полтава писав: «Мабуть, це так, що англо-американський блок не має агресивних намірів щодо Радянського Союзу чи, точніше, до України. Однак якщо він підтримує сили, які вороже ставляться до

державній і кооперативній власності на землю з індивідуальними чи колективними формами володіння нею, виходячи з волевиявлення населення.

Концепція соціально-економічного устрою майбутньої Української держави знаходиться у відповідності з реальною ситуацією на Україні в сучасний період. Нині немає приватної власності в промисловості, торгівлі і банківській справі, немає приватного землеволодіння на Україні. Сучасна економічна експлуатація українського народу зумовлена її колоніальним статусом як політичним, так і економічним зсередини більшовицького СРСР. Українські трудящі маси понезолени класом більшовицьких панів, які одержують як політичні, так і економічні привілеї. Тільки ці два фактори — колоніальний статус України у складі СРСР та соціальне поневолення українських трудящих мас більшовицькими панами — є головними причинами сучасної економічної зубожілості українського народу. Коли український народ досягне своєї повної політичної незалежності і встановить справедливий і демократичний внутрішній політичний і економічний устрій, ці причини відпадуть. Тоді і тільки тоді стане можливим запровадити принцип загальнонародного надбання повністю на службу українському народові, селянам, робітникам й інтелігенції». Див.: P. J. Potichnyj and E. Shtendera (eds.). *Political Thought of the Ukrainian Underground, 1943—1951* (Edmonton, 1986), p. 177. Про офіційну позицію ОУН щодо соціально-економічної політики див. документ збірника № 9 «Programmatic and Political Resolutions of the Organization of Ukrainian Nationalists. Third Congress-1943» in Y. Boshyk (ed.) *Ukraine During World War and Its Aftermath* (Edmonton, 1986), p. 186—188.

¹⁵ Зразком відчуження повстання від Заходу може бути доповідь про висловлювання «Залізняка» — начальника штабу УПА — «Закерзоння», який проголосив, що якщо спалахне війна між англо-американським блоком і Радянським Союзом і якщо буде гарантована амністія, він особисто очолив би численні радянські дивізії в їх поході на Вашингтон. Англо-американський блок, вважав він, залишив українську націю напризволяще і був головним чином відповідальним за ситуацію, в якій опинилися українці. *Interviews with «Kozak» (pseudonym)*. The Canadian Institute of Ukrainian Studies. Oral History Project. Eastern Region, October, 1983.

¹⁶ Див.: N. Tolstoy. *Victims of Jalta* (Toronto, 1977), his *Stalin's Secret War* (New York, 1982); and M. R. Elliott. *Pawns of Jalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation* (Urbana, Ill., 1982).

визволення України і намагаються зберегти в тому чи іншому вигляді російське колоніальне правління над неросійськими територіями і народами, тоді його політика щодо народів СРСР, і насамперед до 40-мільйонного українського народу, автоматично набуває антивизвольного характеру. Якщо український народ та інші народи СРСР не можуть сподіватися, що під час наступної війни англо-американський блок буде симпатизувати їхній боротьбі за незалежність, якщо вони можуть сподіватися тільки на те, що англо-американський блок буде сприяти їх новому поневоленню, новим породженням російських великодержавних імперіалістів, тоді вони не можуть не припускати, що позиція західного блоку в війні, що наближається, має бути антивизвольною за характером. В цьому випадку український народ і всі інші підкорені народи СРСР не будуть вітати цю війну як війну визвольну і не будуть ставитися до противників СРСР як до своїх щирих друзів.

В такому разі український народ і ми вважаємо, що всі інші підкорені народи СРСР будуть ставитися до цієї війни імперіалістичного світу як до війни, в якій національні і соціальні прагнення народів, підкорених Радянським Союзом, досягнуть такого ступеня, що вони самі зможуть стати причиною війни»¹⁷.

Незважаючи на те, що західні держави проводили політику стримання Радянського Союзу й ігнорували еволюційний характер діяльності українських націоналістів, вони все ж таки критично підійшли до оцінки українського повстанського руху як до антирадянської військової сили. Вони також обмежили використання численних українських політичних біженців для збирання розвідувальних даних в СРСР і розглядали українські емігрантські групи як дестабілізуючий фактор на випадок війни у Східній Європі. Врешті-решт західні політики зрозуміли, що з Радянським Союзом краще було б досягти компромісу. Українське питання, навіть у його військово-стратегічному плані, було знято з порядку денного і надалі розглядалося тільки з точки зору того, які переваги могло б дати встановлення на Україні ще одного дипломатичного каналу збирання інформації*.

В тривожній атмосфері балансування на грані війни, яка була характерна для післявоєнних відносин між англо-американськими державами і Радянським Союзом, будь-яка постановка українського питання була вкрай небезпечною, а тому відхилялася західними політиками.

Диктат «високої політики» став фундаментом англо-американського небажання визнати і підтримати українські вимоги щодо національного самовизначення. В наступний період подібні міркування привели до такої ж нерішучості в оцінці боротьби різних народів у Східній Європі та в країнах, що розвиваються. Утримання міжнародного статус-кво та відмежування від будь-яких політичних рухів, які кидали б цьому статус-кво виклик, було і залишилося наріжним каменем західного геополітичного мислення. В цьому контексті стає зрозумілим, що англо-американські держави ніколи не бажали й не відчували потреби у самостійній Україні.

Одержано 20.01.92.

¹⁷ Див.: P. Poltava. «Preparatory Steps Toward the Third World War and the Tasks of the Ukrainian People» in P. J. Potichnyj and E. Shtendera (eds.). Political Thought of the Ukrainian Underground, 1943—1951 (Edmonton, 1986), p. 275—276.

* Йдеться про наміри щодо відкриття західними державами консульств у Києві після утворення в 1944 р. Наркомату закордонних справ УРСР.— Г. В.